

Działalność Towarzystwa Moralnych Interesów Ludności Polskiej pod panowaniem pruskim na rzecz szkolnictwa w świetle *Gazety Toruńskiej*

Niniejszy artykuł stanowi próbę uzupełnienia prezentacji działalności Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szkolnictwa Prus Zachodnich w latach 1869-1884, w okresie najżywotniejszej działalności tej organizacji, opublikowanej na łamach *Gazety Toruńskiej*. Celem jest ukazanie tej tematyki w szerszym zakresie oraz przedstawienie aspektów i zagadnień, które w dotychczasowej literaturze przedmiotu prezentowano jedynie w minimalnym stopniu.

Działalność Towarzystwa na rzecz szkolnictwa w Prusach Zachodnich, znajdująca odzwierciedlenie w *Gazecie Toruńskiej*, nie została dotąd wyczerpująco opracowana. O działaniach organizacji pisali m.in.: S. Kroczakowa¹ i A. Bukowski²; w oparciu o jej prezentację w *Gazecie Toruńskiej* przedstawili ją: W. Frąckowiak³ i J. Banach⁴. Autorzy ograniczyli się jednak w zasadzie do przyczynkarskiego przedstawienia tych kwestii.

Sprawa szkolnictwa (w tym walka o naukę w języku polskim) miała w omawianym okresie bardzo ważne znaczenie z uwagi na wielką rolę edukacji w podtrzymywaniu polskiej tożsamości narodowej. Dostrzegając wagę tematyki szkolnej, grupa pozytywistów pomorskich z Ignacym Łyskowskim na czele założyła

---

¹ S. Kroczakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim*, w: „Bydgoskie Towarzystwo Naukowe: Prace Wydziału Nauk Humanistycznych”. Seria C, nr 9, Prace Komisji Historii VI, Bydgoszcz 1969.

² A. Bukowski, *Oświata i nauka w programie pozytywistycznym toruńskiego Towarzystwa Moralnych Interesów (1869-1884)*, „Rocznik Gdański”, 1983, t. 43, z. 2.

³ W. Frąckowiak, *Pedagogiczne aspekty polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach Zachodnich w okresie rządów Bismarcka (1862-1890)*, Bydgoszcz 1979.

⁴ J. Banach, *Prasa polska Prus Zachodnich w latach 1848-1914*, Gdańsk 1999.

organizację, której celem była działalność na rzecz szkolnictwa na terenie całego zaboru pruskiego. Organizacja ta powstała w lutym 1869 r. jako Towarzystwo Moralnych Interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim. Skupiła się w dużym stopniu na zbieraniu funduszy na potrzeby szkolnictwa⁵.

Spośród pism polskich omawianego okresu najobszerniej tematykę działalności Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szkolnictwa w Prusach Zachodnich podjęła na swoich łamach *Gazeta Toruńska*. Pozostałe gazety i periodyki polskie z tego terenu – istniejące w latach 1869-1884 – zajmowały się nią w węższym zakresie.

Istotniejsze artykuły *Gazety Toruńskiej* na temat programu i celu działalności Towarzystwa zamieszczono w numerach pisma z lutego 1869 r. Wśród nich znalazł się tekst autorstwa I. Łyskowskiego⁶. Spotkał się on z polemiką korespondenta z Poznania, wyrażającą jego stosunek do programu Towarzystwa Moralnych Interesów⁷. Korespondent zauważył m.in., że projekt przedstawiony przez I. Łyskowskiego jest bardzo praktyczny, w związku z czym można spodzie-

⁵ *Rzecz o Towarzystwie Moralnych Interesów Ludności Polskiej pod panowaniem pruskim przez Ignacego Łyskowskiego*, Poznań 1869, 3, 18; *Towarzystwo ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim*, *Gazeta Toruńska*, nr 70 z 26 III 1869, 2; R. Szymański, *O siłach moralnych w ustroju społecznym z powodu Tow. ku wspieraniu Moralnych Interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim*, napisał dr Roman Szymański, Poznań 1870, 9; *Towarzystwo Moralnych Interesów*, *Gazeta Toruńska*, nr 150 z 5 VII 1870, 1: „Najważniejszą jest sprawa szkolna, którą też głównie Zarząd Towarzystwa zając się zamierza”.

⁶ *Gazeta Toruńska*, nr 37 z 16 II 1869, 2 – artykuł bez tytułu. Program dotyczący działalności tej organizacji zawarty w wymienionym artykule, opublikowany – jak podała redakcja – na żądanie Ignacego Łyskowskiego, przedstawiał się następująco: „Towarzystwo mające się rozwiązać powinno być przede wszystkim skupieniem sił intelektualnych, bez różnicy stanu i religii, z odrzuceniem wszelkich partykularnych kotery i z ograniczeniem terytoryalnym na Państwo Pruskie; musi opierać się na prawach krajowych assocyacji i używać tylko środków konstytucyjnie dozwolonych. Celem Towarzystwa na wewnątrz ma być podnoszenie oświaty i obyczajności wśród ludności polskiej pod panowaniem Pruskim. Na zewnątrz zaś niema to towarzystwo być ani demonstracją ani opozycją względem rządu, ani wreszcie zajmować nieprzyjaznego względem niemieckiej narodowości stanowiska. (...) w tym kierunku będzie zadaniem Towarzystwa, wpływać za pomocą prassy na opinię publiczną i prostować nieprzyjazne uprzedzenia względem narodowości polskiej i rogate wyobrażenia o tendencjach naszych, pojawiające się w prasie niemieckiej; a zarazem starać się u rządu i reprezentacji kraju o uszanowanie resp. równouprawnienie narodowości polskiej. Wszystko razem wzięwszy ma to Towarzystwo na celu, aby społeczeństwo polskie pod panowaniem pruskim rosło w godność na wewnątrz a w uznanie tej godności na zewnątrz”. S. Kroczakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 69-70; A. Bukowski, *Oświata i nauka*, 8.

⁷ Są to teksty: *Gazeta Toruńska*, nr 40 z 19 II 1869, 3 – artykuł bez tytułu; *Gazeta Toruńska*, nr 41 z 20 II 1869, 2 – artykuł bez tytułu.

wać się powodzenia działalności Towarzystwa na rzecz rozwoju oświaty⁸. Podał także zasady stanowiące jego zdaniem o praktyczności projektu: wykluczenie partykularyzmu w obrębie działalności organizacji (różnice stanowe i religijne), uznanie legalizmu za podstawę działalności (prawa krajowe, konstytucyjne) oraz skoncentrowanie działalności Towarzystwa na terenie państwa pruskiego⁹.

Gazeta Toruńska zamieszczała również teksty dotyczące kwestii organizacyjnych Towarzystwa. W numerze lutowym z 1869 r. opublikowano artykuł o wyborach władz organizacji. Prezesem został Teodor Donimirski z Buchwałdu. Do władz nadzorczych walne zebranie wybrało następujące osoby: Leona Czarlińskiego, Ignacego Danielewskiego, Hiacynta Jackowskiego, Maksymiliana Jackowskiego, Ignacego Łyskowskiego z Mileszew, Józefa Hłowieckiego, Alfonsa Moszczeńskiego, majora Radkiewicza, hrabiego Alfonsa Sierakowskiego, Ludwika Śląskiego, Henryka Szumana. Przyjęcia wyboru odmówili Władysław Kosiński i Kajetan Buchowski¹⁰.

W numerach marcowych *Gazety Toruńskiej* z 1869 r. ukazały się artykuły z cyklu *Sprawozdanie z narad obywateli narodowości polskiej zebranych d. 24 lutego w Toruniu celem zawiązania Towarzystwa ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim*¹¹. W trzech obszernych częściach cyklu przedstawiono m.in. *Projekt Ustawy Towarzystwa ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim* składający się z pięciu punktów (§ 1. Cel Towarzystwa; § 2. O członkach Towarzystwa; § 3. Organizacja Towarzystwa; § 4. Walne Zebrania i § 5. Fundusze Towarzystwa)¹².

⁸ *Gazeta Toruńska*, nr 40 z 19 II 1869, 3 – artykuł bez tytułu: „projekt taki, jak go podał p. Ignacy Łyskowski, jest na czasie, bo jest potrzebny nie ma o czym mówić; chodzi tylko o to czy jest praktyczny. Sądzą, że po głębokiej rozwadze każdy zgodzi się na to, że projekt jest ze wszech miar praktyczny, a to dla tego, że się opiera na zasadach które jedynie mogą owemu projektowi zapewnić przyszłość i skuteczność, które dalej koniecznie uznać trzeba, jeżeli w ogóle na polu oświaty chcemy coś zdziałać”.

⁹ Tamże; o programie Towarzystwa Moralnych Interesów pisano także m.in. w: *Thorner Zeitung* – *Gazeta Toruńska*, nr 57 z 11 III 1869, 3 – artykuł bez tytułu; S. Kroczałowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 70.

¹⁰ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne*, *Gazeta Toruńska*, nr 47 z 27 II 1869, 3.

¹¹ *Sprawozdanie*, *Gazeta Toruńska*, nr 51 z 4 III 1869, 1-2; *Sprawozdanie*, *Gazeta Toruńska*, nr 52 z 5 III 1869, 1-2; *Sprawozdanie*, *Gazeta Toruńska*, nr 53 z 6 III 1869, 1-2.

¹² *Sprawozdanie*, *Gazeta Toruńska*, nr 51 z 4 III 1869, 1-2. Odnośnie do spraw organizacyjnych związanych z działalnością organizacji zamieszczono w numerze 110 *Gazety Toruńskiej* z 1869 r. artykuł na temat uchwały nadzoru Towarzystwa Moralnych Interesów w sprawie jego pracy na zewnątrz i wewnątrz. Jak podano w tekście, na zewnątrz zadaniem tej organizacji była walka o uznanie i równouprawnienie ludności polskiej pod panowaniem pruskim; wewnątrz natomiast: „(...) Towarzystwo wspierać i rozpowszechniać będzie pożyteczne i tanie pisma i wydawnictwa polskie przez konkurs i hurtowne zakupywanie”. Patrz: *Uchwała Nadzoru*, *Gazeta Toruńska*, nr 110 z 15 V 1869, 3 – tamże podpisano: „Nadzór. Donimirski, Dr. Szuman, I. Ły-

Swoje stanowisko odnośnie omawianej organizacji *Gazeta Toruńska* szerzej przedstawiła w cyklu: *Towarzystwo ku wspieraniu moralnych ludności polskiej pod panowaniem pruskim*¹³. Ponadto zamieszczono polemikę między redakcją gazety a „Dziennikiem Poznańskim”¹⁴, a także korespondencję z Paryża również traktującą o dyskusji wokół Towarzystwa¹⁵.

Wiodącym tematem podejmowanym na łamach *Gazety Toruńskiej* była działalność Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szerszego wprowadzenia języka polskiego w szkolnictwie Prus Zachodnich. Chodziło tutaj m.in. o akcje wiecowe i petycyjne, w których udział brali działacze (wśród nich Ignacy Danielewski)¹⁶. Podczas spotkań wiecowych uchwalono tzw. rezolucje chełmińskie zawierające siedmiopunktowe żądania dotyczące szerszego wprowadzenia języka polskiego, przyjęte na zgromadzeniu ludowym w Chełmnie dnia 29 września 1869 r.¹⁷. Obszerniejsze artykuły o wiecach odbywających się w Prusach Zachodnich w 1869 r. zamieszczono w numerach z końca drugiej połowy roku¹⁸.

W niektórych numerach *Gazety Toruńskiej* znajdujemy także artykuły, w których krytykowano Towarzystwo Moralnych Interesów¹⁹. Wskazywano m.in.

---

skowski, M. Jackowski, L. Czarliński, H. Jackowski, Radkiewicz, hr. Sierakowski, A. Moszczeński, J. Howiecki, Danielewski, Śląski z Trzebcza, kassyer”. J. Banach, *Prasa polska*, 88.

¹³ Cykl artykułów: *Towarzystwo ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim* zamieszczony został w następujących numerach *Gazety Toruńskiej* z 1869 r.: nr 66 z 21 III 1869, 2; nr 67 z 23 III 1869, 2; nr 69 z 25 III 1869, 2; nr 70 z 26 III 1869, 2; nr 71 z 27 III 1869, 3; nr 72 z 28 III 1869, 3; nr 74 z 1 IV 1869, 2-3; nr 84 z 14 IV 1869; nr 85 z 15 IV 1869, 3; S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 70-71; J. Banach, *Prasa polska*, 88.

¹⁴ *Gazeta Toruńska*, nr 91 z 22 IV 1869, 2 – artykuł bez tytułu; *Gazeta Toruńska*, nr 92 z 23 IV 1869, 3 – artykuł bez tytułu; Poznań, 29 listopada, *Gazeta Toruńska*, nr 279 z 3 XII 1869, 2-3; *Gazeta Toruńska*, nr 280 z 4 XII 1869, 2-3 – artykuł bez tytułu; S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 70-71.

¹⁵ Jedno z ważniejszych i pilniejszych zadań Towarzystwa dla moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim, *Gazeta Toruńska*, nr 173 z 31 VII 1869, 2-3; S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 71.

¹⁶ W. Frąckowiak, *Pedagogiczne aspekty*, 33.

¹⁷ Chełmno, d. 30 września, *Przyjaciół Ludu*, nr 40 z 1 X 1869, 2-3; S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 80.

¹⁸ Chełmno, 15 września, *Gazeta Toruńska*, nr 215 z 18 IX 1869, 2-3; *Mityng szkolny w Chełmnie*, *Gazeta Toruńska*, nr 227 z 2 X 1869, 2-3; *Mityng szkolny w Chełmnie*, *Gazeta Toruńska*, nr 228 z 3 X 1869, 1-3; *Zgromadzenie szkolne w Wąbrzeźnie*, *Gazeta Toruńska*, nr 240 z 17 X 1869, 2-3 – podpisano: ks. Marański; *Gazeta Toruńska*, nr 275 z 28 XI 1869, 2-3 – artykuł bez tytułu; S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 80; W. Frąckowiak, *Pedagogiczne aspekty*, 33; A. Bukowski, *Oświata i nauka*, 17-18.

¹⁹ *Towarzystwo moralnych interesów i przeobrażenia jego konieczne*, *Gazeta Toruńska*, nr 10 z 14 I 1870, 2; *Towarzystwo moralnych interesów i przeobrażenie jego konieczne*, *Gazeta Toruńska*, nr 11 z 15 I 1869, 2; *Reforma Towarzystwa Interesów Moralnych*,

na zbyt szeroki zakres działalności i skomplikowaną strukturę władz. Redakcja postulowała więc m.in. zawężenie obszaru działania organizacji²⁰. Zamieszczano też relację z jej walnego zebrania, które odbyło się 23 lutego 1870 r. w Toruniu²¹.

W artykule *Towarzystwo Interesów Moralnych* poinformowano m.in. o działalności na rzecz szkolnictwa polskiego w Prusach Zachodnich. Pisano o tym, że zarząd Towarzystwa utworzył osobny wydział dla sprawy szkolnej w celu zebrania materiałów i danych statystycznych dla polskich posłów na potrzeby debaty o wychowaniu publicznym mającej się odbyć w sejmie pruskim²². Podczas zbierania materiałów nowy wydział ustanowiony przez zarząd Towarzystwa miał zwrócić uwagę na następujące kwestie: a) *ile jest szkół katolickich i ewangelickich po powiatach i jaki stosunek ich do ludności katolickiej i ewangelickiej*; b) *ile dzieci katolickich odwiedza szkoły ewangelickie*; c) *ile dzieci polskich nie pobiera nauki w ojczystym języku*; d) *ile dzieci wcale do szkół nie chodzi*; e) *ile dzieci polskich do pierwszej komunii św. przyjęto, co w roku 1869 po polsku czytać nie umiały, i ile z tych, co czytać umiały, nie posiadało księzek do nabożeństwa*²³.

W artykule *Sprawozdanie z czterech posiedzeń zarządu Towarzystwa ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim* obok kwestii czytelnictwa przedstawiono plany dalszej działalności organizacji na rzecz szkolnictwa w Prusach Zachodnich. Poinformowano o ustanowieniu przez nowy zarząd, który zebrał się 23 marca 1870 r., dwóch wydziałów: dla spraw wewnętrznych (obejmujących oświatę) i dla spraw zewnętrznych. Zarząd składał się odtąd z dziewięciu członków – na mocy decyzji walnego zebrania Towarzystwa Moralnych Interesów z 23 lutego 1870 r., które zmieniło paragraf 3 ustawy²⁴. W artykule podjęto także kwestię szkolnictwa w Prusach Zachodnich. Odnośnie do petycji z 1869 r. dotyczącej szerszego wprowadzenia języka polskiego w szkołach elementarnych, przyjętej w komisji ostatniego sejmiku pruskiego, postanowiono, że nie będzie się jej powtarzać w tej samej formie i że wystarczy powołać się na odpowiednią w tym względzie uchwałę komisji sejmowej. O wiecach szkolnych pisano natomiast, że: *wskutek odbytych wieców szkolnych zapro-*

Gazeta Toruńska, nr 35 z 13 II 1870, 2-3; S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 73-74; J. Banach, *Prasa polska*, 88-89.

²⁰ Tamże, 88.

²¹ Patrz: *Jeszcze o Towarzystwie Moralnym*, Gazeta Toruńska, nr 41 z 20 II 1870, 2-3; *Walne Zebranie Towarzystwa Moralnych Interesów*, Gazeta Toruńska, nr 45 z 25 II 1870, 2-3.

²² *Towarzystwo Interesów Moralnych*, Gazeta Toruńska, nr 150 z 5 VII 1870, 1 – jak zaznaczyła redakcja: „Najważniejszą jest sprawa szkolna, którą też głównie Zarząd Towarzystwa zając się zamierza (...)”.

²³ Tamże.

²⁴ *Sprawozdanie*, Gazeta Toruńska, nr 296 z 24 XII 1870, 2.

wadzono w kilku miejscach Towarzystwa pomocy szkolnej: w przekonaniu, że piękne cele tychże łatwiej się osiągnąć dadzą przez połączenie z Towarzystwami rolniczymi; ułożono wzór ustaw dla takich parafialnych stowarzyszeń i polecano przewodniczącemu takowe (...) wszystkim mężom zaufania przestać²⁵. Ponadto uznano, iż trzeba nadal zbierać materiały statystyczne dotyczące nieprawidłowości w nauczaniu dzieci polskich²⁶.

W kolejnym roczniku *Gazety Toruńskiej* zamieszczono artykuł *Walne zebranie Towarzystwa Interesów Moralnych ludności polskiej pod panowaniem pruskim* dotyczący zebrania zwołanego w 1871 r.²⁷. Jak podano w tekście, Teodor Donimirski wśród najważniejszych zadań Towarzystwa wymienił rozwój oświaty, w tym szkolnictwa²⁸. Stwierdził, że szczególnie niezadowolający jest stan szkół elementarnych w Prusach Zachodnich, podczas gdy szkoły te są podstawą oświaty, jej filarem. W związku z tym apelował o zwrócenie większej uwagi na rozwój ochronek. Poinformował również, że w chwili obecnej (w 1871 r.) kształcą się cztery ochroniarki (w dzisiejszym rozumieniu przedszkolanki)²⁹. Donimirski wspomniał ponadto o współpracy Towarzystwa Moralnych Interesów i Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Dziewcząt Polskich Prus Zachodnich³⁰. Były to najistotniejsze punkty odnoszące się bezpośrednio do szkolnictwa w Prusach Zachodnich uwzględnione we wspomnianym artykule i podczas walnego zebrania Towarzystwa Moralnych Interesów w 1871 r.

Następny rocznik *Gazety Toruńskiej* zawiera informację o konferencji z 12 lutego 1872 r., w której brali udział członkowie zarządu Towarzystwa Moralnych Interesów i komitetu tymczasowego Towarzystwa Oświaty Ludowej. W trakcie konferencji – mającej na celu ustalenie odpowiednich obszarów działania obu organizacji – postanowiono, że Towarzystwo Oświaty Ludowej będzie istniało tylko rok, natomiast jego komitet tymczasowy przybierze nazwę Komitetu do zbierania składek na cele oświaty ludowej ku wystawieniu moralnego pomnika roku 1872³¹.

²⁵ Tamże, 3.

²⁶ Tamże.

²⁷ *Walne zebranie Towarzystwa Interesów Moralnych ludności polskiej pod panowaniem pruskim*, *Gazeta Toruńska*, nr 51 z 3 III 1871, 1-3.

²⁸ Tamże, 2.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże: „Podzieliliśmy się tą pracą z Towarzystwem pomocy naukowej dla dziewcząt w ten sposób, że to Towarzystwo się stara o wykształcenia ochroniarek, również też o wykształcenie nauczycielek polskich elementarnych, a my o zaprowadzenie ochroniarek; jak tylko fundusze wystarczą tak wspólnym staraniem naszym będzie zaprowadzenie siostr szkolnych, które w Westfalii i nad Renem tak piękny wpływ wywierają. Kobieta zdatniejszą jest do uczenia dzieci do 11 roku od mężczyzny”.

³¹ *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne*, *Gazeta Toruńska*, nr 34 z 13 II 1872, 3, S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 88.

O współpracy Towarzystwa Moralnych Interesów z Towarzystwem Pomocy Naukowej dla Dziewcząt Polskich w zakresie szkolnictwa traktował artykuł pt. *Walne zebranie* stanowiący relację z zebrania Towarzystwa Moralnych Interesów, które odbyło się 27 lutego 1872 r. Wspomniano o współpracy wymienionych organizacji w zakresie prowadzenia ochronek³². W kwestii szerszego wprowadzenia języka polskiego w oświacie Prus Zachodnich redakcja toruńskiego czasopisma poinformowała o petycji wydanej przez zarząd Towarzystwa Moralnych Interesów traktującej o równouprawnieniu polszczyzny w szkolnictwie³³.

Działalność i starania Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szkolnictwa przedstawiono szerzej w roczniku 1874 *Gazety Toruńskiej*. Mowa tutaj o artykule *Zebrania w Toruniu* zawierającym relację z III Walnego Zebrania Towarzystwa Moralnych Interesów (10 lutego 1874 r.)³⁴. W dyskusji nad poprawieniem niekorzystnej sytuacji w przemyśle Prus Zachodnich – wynikającej m.in. z braku odpowiednio wykształconej kadry roboczej – zaproponowano pewne zmiany. Dyskutowano m.in. o udzieleniu lekcji prywatnych, tworzeniu szkółek wieczornych i niedzielnych³⁵.

O potrzebie walki Towarzystwa Moralnych Interesów o prawa narodu polskiego – w tym o prawa w szkolnictwie – poprzez m.in. akcję petycyjną redakcja *Gazety Toruńskiej* przypomniała w tekście *Zebrania toruńskie*³⁶.

Kwestią oświaty zajmował się w omawianej organizacji specjalny wydział³⁷. W *Zebraniach toruńskich* redakcja zrelacjonowała działalność Towarzystwa na rzecz wykształcenia praktycznego w Bydgoszczy³⁸.

---

³² *Walne zebranie Towarzystwa ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim, odbyte 27 lutego 1872*, *Gazeta Toruńska*, nr 48 z 29 II 1872, 1: „Zaprowadziliśmy 8 Ochronek. Towarzystwo Pomocy Naukowej dziewcząt daje wykształcone Ochroniarki, zadaniem naszego Towarzystwa takowe na wsiach zaprowadzać”. S. Krocakowa, *Towarzystwo Moralnych Interesów*, 79.

³³ *Walne zebranie Towarzystwa ku wspieraniu moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim, odbyte 27 lutego 1872*, *Gazeta Toruńska*, nr 48 z 29 II 1872, 1 – o petycji poinformowano następująco: „Ze względu ażeby lud oświecić o potrzebie i celu tej petycji, zwołał p. Danielewski z naszego polecenia wiece w różnych okolicach, sam był na dziesięciu a oprócz tych 60 000 podpisów, co jest najlepszym dowodem silnego poczucia narodowego”.

³⁴ *Zebrania w Toruniu*, *Gazeta Toruńska*, nr 35 z 13 II 1874, 2-3.

³⁵ Tamże, 2.

³⁶ *Zebrania toruńskie*, *Gazeta Toruńska*, nr 44 z 24 II 1876, 1.

³⁷ *Zebrania toruńskie*, *Gazeta Toruńska*, nr 45 z 25 II 1876, 3-4.

³⁸ Tamże, 4: „w Bydgoszczy urządzono zakład rękodzielniczy, który w ciągu zeszłego roku wykształcił 35 panienek w szyciu bielizny, krawieczyźnie, modniarstwie i introligatorstwie”.

W kolejnych rocznikach pisma (1877-1884) zamieszczono artykuły przedstawiające m.in. starania organizacji na rzecz rozwoju ochronek³⁹, kwestie dotyczące popierania nauki w języku polskim⁴⁰ oraz petycji w sprawie kształcenia dzieci w szkołach elementarnych⁴¹.

W rocznikach 1877-1884 *Gazety Toruńskiej* tematyka działalności Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szkolnictwa Prus Zachodnich pojawiała się stosunkowo rzadziej niż w okresie wcześniejszym (1869-1876).

Podsumowując, należy stwierdzić, że tematykę działalności Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szkolnictwa najobszerniej spośród pism polskich Prus Zachodnich podejmowała w omawianym okresie *Gazeta Toruńska*. Redakcja prezentowała różne aspekty działalności tej organizacji (od sprawozdań z jej działalności do artykułów o charakterze polemicznym, mówiących o problemach Towarzystwa). Temat oświaty *Gazeta Toruńska* podjęła szczególnie w roczniku 1869, w którym przedstawiła w szerokim zakresie akcję wiecową i petycyjną w sprawie szkolnictwa zainicjowaną przez Towarzystwo Moralnych Interesów. Kwestia działalności Towarzystwa Moralnych Interesów na rzecz szkolnictwa szczególnie często pojawiała się w rocznikach 1869-1876 pisma. Stosunkowo mniej artykułów na ten temat znajdujemy w rocznikach 1877-1884.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Moralnych Interesów Ludności Polskiej pod zaborem pruskim, zabór pruski, *Gazeta Toruńska*, szkolnictwo.

Summary

THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY FOR PROMOTING THE MORAL INTERESTS OF THE POLISH PEOPLE UNDER THE PRUSSIAN RULE FOR THE SAKE OF EDUCATION IN THE LIGHT OF "THE TORUŃ NEWSPAPER"

The article deals with the Moral Society for Promoting the Interests of the Polish People under the Prussian rule in the light of the texts published in the "Torun Newspaper" from 1869. The main role of the Society was to raise funds for educational purposes. The acquisition of the proper education by the Poles played a crucial role in maintaining the

³⁹ *Walne Zebrania Towarzystwa ku wspieraniu interesów moralnych*, *Gazeta Toruńska*, nr 29 z 7 II 1877, 1.

⁴⁰ *Np. Korespondencje Gazety Toruńskiej*, *Gazeta Toruńska*, nr 38 z 17 II 1877, 1-2; *Na co i po co?*, *Gazeta Toruńska*, nr 147 z 1 VII 1880, 1.

⁴¹ *Obrady toruńskie*, *Gazeta Toruńska*, nr 48 z 27 II 1878, 1-2 i następne do numeru 51 z 1878 r.

---

appropriately high status of the Polish element in the country's economy. This was part of the struggle for Poland's economic freedom. The article aims at providing an insight into the educational activities of the Society in the years 1869-1884 in what was then the province of West Prussia. The information included in the "Torun Newspaper" supplies us with the details which are practically impossible to be found in other sources.

Key words: Society for Promoting the Moral Interests of the Polish People under Prussian rule, Prussian rule, "Torun Newspaper", education.